

Савойська С. В. – докторант кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Інституційні напрями дослідження моделі мовної політики

Мета статті – дослідити основи моделі мовної політики, підґрунтям якої є мовна політика й українська мова, що є державною інституцією та її індикатором, використавши такі інституційні напрями, як історичний, дискурсивний, конструктивістський, мережевий, соціальний тощо. **Методологічну основу статті** становлять такі інституційні напрями, як: історичний інституціоналізм, шляхом якого проаналізовано конструктивні та деструктивні проблеми формування моделі мовної політики на окремих етапах українського державотворення; інституційний конструктивізм (франц. *constructif*, лат. *constructio* – побудова), через який суб'єкти політики, якими є держава, влада, парламент, депутати, фракції, політичні партії та інші інституції, регулюють і спрямовують мовну політику завдяки допомозі формальних і неформальних конструктивних та деструктивних інститутів, що діють на підставі політичної мережі моделі мовної політики, яка в кожній державі має свою структуру й історію формування; дискурсивний інституціоналізм, шляхом якого суб'єкти політики інститутів моделі мовної політики взаємодіють з метою, аби акцентувати на мовно-політичній проблемі та розв'язати її (Bratski, 2012); мережевий інституціоналізм, завдяки якому політичні мережі проаналізовано як структурні інституції, підґрунтям яких є формальні та неформальні, конструктивні й деструктивні інститути, які формують і регулюють мовну політику та розв'язують мовно-політичні проблеми на рівні політичної комунікації. **Наукова новизна.** Уперше досліджено основи моделі мовної політики на базі діяльності формальних і неформальних інституцій, які конструктивно чи деструктивно впливають на формування або гальмування розбудови моделі мовної політики. Варто зазначити, що формальні й неформальні інституції змінюються залежно від того, яка ідеологія та який політичний режим панують на державному рівні, позаяк вони так чи інакше впливають на формування, оновлення, зміну, розбудову й гальмування розвитку моделі мовної політики. **Висновки.** Інституційний підхід стосовно дослідження моделі мовної політики – це усвідомлене розуміння діяльності законодавчих, виконавчих судових, офіційних і неофіційних інститутів держави, спрямованих на регулювання та розв'язання мовно-політичних проблем і побудову на цій підставі моделі; аналіз здійснення мовної політики на формальному та неформальному рівнях, яка забезпечує комунікативні зв'язки в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя держави; осмислення інституційної основи моделі, якою в Україні є українська мова як державна інституція, яка забезпечує комунікативні відносини та зв'язки на освітньому, політичному, культурному, науковому та інших рівнях.

Ключові слова: інституційні напрями; традиційний і новий інституціоналізми; мовна політика; українська мова як державна інституція; модель мовної політики; історичний, конструктивістський, дискурсивний, мережевий, соціальний інституціоналізми; конструктивні та деструктивні, формальні й неформальні інституції.

Вступ

Інституціоналізм зародився в США на рубежі XIX–XX століть, де в гострій формі виникли нові соціально-економічні проблеми, що були пов'язані з перебудовою ринкового механізму, за якої відбувся перехід від економіки вільної конкуренції до ринкової моделі недосконалої конкуренції (Horiachuk, & Zhylenko-Palamarchuk, 2015). У незалежній Україні інституціональні процеси розпочалися на початку 1990-х рр., у період проголошення її самостійною державою від СРСР та Росії. З огляду на проблеми, конфлікти й сепаратизм, які формуються та виникають на мовно-політичному ґрунті в різних державах, зокрема в Україні, інституційний підхід щодо дослідження моделі мовної політики є як ніколи актуальним, оскільки пов'язаний із діяльністю формальних і неформальних інститутів, попередженням і розв'язанням мовно-політичних проблем та формуванням на цьому підґрунті конструктивної моделі мовної політики. Основою інституціонального підходу є термін

«інституціоналізм», який, на думку І. Тарасової, бере свій початок від слів «інститут» або «інституція», що означають визначений порядок, прийнятий у суспільстві як закон або установа (Tarasova, 2015), які здійснюють мовну політику в державі, формують і розбудовують на її підставі певну модель. У цьому сенсі важливою складовою інституційного інструментарію щодо осмислення моделі мовної політики є Інститут глави держави, парламент, уряд, суд, політичні партії, органи місцевого самоврядування, громадські організації, громадянське суспільство та інші формальні й неформальні інституції.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – дослідити модель мовної політики, з огляду на сучасну інституціональну методологію, складовою якої є такі напрями, як: історичний, шляхом якого проаналізовано розвиток української мови як державної інституції, від якої залежить суть мовної політики, зміст і структура моделі; дискурсивний, що

відповідає за конструктивну й деструктивну взаємодії суб'єктів політики на рівні мережі та міжмережових відносин; соціальний – забезпечує ефективну взаємодію між владними інститутами, етнічними групами, націями й суспільством загалом; мережевий – завдяки якому досліджено структуру та основи побудови моделі мовної політики, а також конструктивну чи деструктивну взаємодію її складових.

Виклад основного матеріалу

На конструювання моделі мовної політики, як уже було зазначено, впливає декілька видів інституціоналізму: історичний, дискурсивний, мережевий, соціальний, конструктивістський тощо. Вартий уваги історичний напрям, ключовою ознакою якого є норми, угоди, формальні й неформальні інститути, які є основою формування моделі мовної політики (Kaminska, 2019). З цього приводу І. Тарасова зауважує, що «формальні інститути склалися в суспільстві у процесі тривалого історико-правового відбору та є актом юридичного закріплення неформальних правил, а неформальні інститути формуються на основі соціальних стандартів поведінки, вимог моралі, громадської культури та соціальної відповідальності» (Tarasova, 2015). На думку В. Горячука й І. Жиленко-Паламарчук, поняття «інститут» є базовим для теорії інституціоналізму, тому позначає певний звичай, порядок, прийнятий у суспільстві, а також закріплення їх як закон або організацію. Ідеологи інституціоналізму зараховували до інститутів як соціальні й політичні, так й економічні явища: держава, родина, приватна власність, корпорації, система грошового обігу тощо. (Horiachuk, & Zhylenko-Palamarchuk, 2015). Отже, дослідники не надто розділяють поняття «інститут» та «інституція», хоча між ними є певна різниця: перші визначають організації, а другі – закони, рішення, поведінку суб'єктів політики тощо.

На формування моделі мовної політики впливають не лише формальні, а й неформальні інститути деструктивного характеру. Їх виникнення є результатом слабкості формальних і конструктивних неформальних інститутів (на взірць громадянського суспільства). Руйнівний вплив деструктивних інститутів зумовлює неформальну інституціоналізацію (систематичну руйнацію інститутів), деформалізацію (заміщення формальних інститутів неформальною інституціоналізацією). Засновниками традиційного інституціоналізму вважають Т. Веблена та Д. Коммонса, які окреслили поведінку людини, що має діяти відповідно до правил. Т. Веблен вважав, що завданням економістів є вивчення норм, звичаїв і звичок для того, щоб пояснювати рішення, які приймають економічні агенти в різний час та за різних обставин. Водночас Д. Коммонс

створив правовий варіант інституціоналізму, для якого інституції – це, насамперед, норми права. Тобто представниками традиційного (класичного) інституціоналізму (становлення в першій чверті ХХ ст.) були Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчелл та інші. (Horiachuk, & Zhylenko-Palamarchuk, 2015). Критика традиційного інституціоналізму сприяла виникненню нової форми, за якою політичні інститути відіграють визначальну роль у мовно-політичному процесі, позаяк вони вважають легітимність джерелом їх відтворення, регулюють відносини на мережевому й міжмережевому рівнях складових моделі мовної політики, а також між владою та суспільством, спрямовують поведінку суб'єктів політики в раціональне річизце (Korol, 2015), запобігають виникненню нових мовно-політичних проблем, розв'язують мовно-політичні конфлікти, здійснюють мовну політику та розбудовують її модель. Деструктивні неформальні інститути формують відповідну поведінку політичних акторів, які негативно впливають на здійснення мовної політики та розбудову її моделі на конструктивній основі, що становить небезпеку на рівнях взаємодії між державами, владою та спільнотою, регіонами та їх мешканцями всередині однієї країни. Це, як наголошує В. Попазогло, актуалізує науковий аналіз з метою напрацювання механізмів протидії інститутам такого типу. За визначенням цієї дослідниці, деструктивні (підривні) неформальні політичні інститути – це різновид інститутів, які спрямовано на руйнування політичної системи, зокрема формальних, а також конструктивних неформальних інститутів. Це такі політичні інститути, які домінують у політичному процесі, впливають на формування поведінки політичних акторів, зумовлюють інституціоналізацію та деформалізацію (Popazohlo, 2018) мовно-політичного процесу на деструктивному рівні.

Закордонними теоретиками інституціоналізму є К. Телен, Ч. Тіллі, Т. Скокпол, П. Холл та інші, наукові праці яких представлені окремими загальнометодологічними дослідженнями на тему діяльності інститутів у модерний, постмодерний та інші періоди. Великий вплив на зародження інституціоналізму здійснила німецька історична школа. Зокрема, Огюст Конт (1798–1857) запропонував методи спостереження, порівняння, експерименту й історичного аналізу, які стали ключовими в інституціональних дослідженнях. Водночас німецький економіст Фрідріх Ліст (1789–1846) одним із перших обґрунтував політичні, правові, соціальні та соціокультурні інститути (Horiachuk, & Zhylenko-Palamarchuk, 2015). Отже, однією з ключових методологій, яку використано в цьому дослідженні, є інституціоналізм: класичний (традиційний) і «новий» (неоінституціоналізм), – і його основні напрями. Представниками нового інституціоналізму, що сформувався в 60–70-х рр.

XX ст., були Дж. Гелбрейт, Р. Коуз, Д. Норт. Становлення нового інституціоналізму, як зазначає С. Король, припало на вісімдесяті роки XX ст. у зв'язку з критикою біхевіоралізму, який пріоритетне значення надавав поведінці суб'єктів політики та залишав поза увагою аналіз політичних інститутів (Korol, 2015). Неоінституціоналізм має такі напрями: історичний, «раціонального вибору», нормативний, соціологічний, дискурсивний тощо. Як зазначає О. Баштанник, історію та теорію інституціоналізму «раціонального вибору» окреслено в роботах українських науковців: А. Колодій, О. Рибій, А. Романюка та інших. (Bashtannyk, 2019). Деякі закордонні дослідники, зокрема О. Педерсен, В. Шмідт та інші в неоінституціоналізмі виокремлюють й інші напрями – конструктивістський, мережевий тощо, завдяки яким виявлено причини й наслідки мовно-політичних проблем. Новий інституціоналізм як методологію започатковано в середині 1980-х років у спільній праці М. Олсона і Дж. Марча «Новий інституціоналізм», у якій політичні інститути трактовано з огляду теорії «раціонального вибору». Зазначену теорію проаналізували у своїх працях Г. Бреннан, Дж. Б'юкенен, М. Вебер, Д. Грін, Е. Даунс, Кеннет Ерроу, Д. Коулмен, Н. Луман, Т. Парсонс, Г. Саймон, Р. Таллок, Й. Шапіро, які намагалися пояснити політичну діяльність і взаємодію суб'єктів політики, їх вербальну, реальну та символічну поведінку, а також реакцію на мовно-політичну ситуацію в державі. На думку української дослідниці О. Баштанник: «Проблемним у новому інституціоналізмі є виокремлення тих факторів, які регулюють поведінку акторів у просторі дії інституційних обмежень» (Bashtannyk, 2017). Інституціоналізм (від інституції) – напрям у правознавстві США XX ст., що вважає інституції (сім'ю, партію, профспілку, організації тощо) підґрунтям для дослідження проблем суспільства, держави, права та мовної політики. На думку Л. Бунецького, інституціоналізм за доби античності був одним з основних напрямів дослідження політики, а у добу постмодернізму інституції набули символічного та семіотичного значення (Bunetsky, 2009).

Ключовою інституцією політичної мережі моделі мовної політики, яка є набором правил, що формують і регулюють поведінку суб'єктів політики на постмодерному етапі дослідження та є її індикатором, є українська мова як державна, гальмування та розвиток якої відстежимо з огляду на історичний інституціоналізм. Ця методологія дає можливість зрозуміти мотиви вчинків політиків, причини їх належності до політичної сили, прив'язаність до проросійської, проугорської чи прорумунської ідеології, їхніх мов і культур, а також вплив на побудову політичних мереж моделі мовної політики. Тож інституційна основа політичних мереж моделі мовної політики

структурно й нормативно регулює поведінку суб'єктів політики на її мережевому та міжмережевому рівнях. Цей вид інституціоналізму, на думку О. Баштанник, ґрунтовніше окреслено в працях закордонних дослідників, зокрема М. Бевіра, І. Кацнельсона, К. Шепсла та інших. Одним із його основоположників був американський економіст Даглас Норт, у працях якого сформовано погляд на новий інституціоналізм (Bashtannyk, 2019), позаяк від поведінки суб'єктів політики залежить, як здійснюватиметься та регулюватиметься мовна політика, розв'язуватимуться мовно-політичні проблеми й конфлікти, як взаємодіятимуть формальні конструктивні й неформальні деструктивні інститути політичних мереж моделі.

Після заборон упродовж багатьох століть Російською імперією української мови, вона була відроджена в статусі державної інституції законом «Про мови в Українській РСР» відповідно до ст. 10 Конституції України. За цими законодавчими актами українська мова стала самостійним і повноцінним інститутом державності, функціонування якого було пригальмовано законами «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» і «Про засади державної мовної політики», які не відповідають чинним нормам Конституції України. У цьому контексті В. Денисенко стверджує, що мова «посідає центральне місце, оскільки вона дає змогу перевірити правильність тверджень під час аргументації, пошуку істини та допомагає досягти розуміння» (Denysenko, 2013) або, навпаки, створює конфліктні ситуації, які руйнують національні цінності та пріоритети.

Щоб захистити використання української мови, забезпечити її поширення в усіх сферах і галузях суспільно-політичного життя та регіонах України, у цю справу змушений був втрутитися Конституційний Суд України, який 28 лютого 2018 року дійшов висновку, що Верховна Рада України порушила процедуру розгляду й ухвалення проекту Закону № 9073 на пленарному засіданні 3 липня 2012 року, що є підставою для визнання цього закону неконституційним згідно з ч. 1 ст. 152 Конституції України. У цій мовно-політичній ситуації суттєву роль зіграли ті мовно-політичні проблеми, які були успадковані незалежною Україною від Радянської імперії, а також ті, які були пов'язані з мовною політикою модернізації суспільно-політичного життя українського суспільства та геополітикою. Тобто історичний інституціоналізм, з одного боку, дав можливість дослідити формування моделі мовної політики на основі української мови як державної інституції, з іншого – її розбудову на етапах «українізації» та відродження в статусі державної на етапах незалежності Української держави, а також гальмування її поширення в

усіх регіонах країни, зокрема на Півдні та Сході. Наприклад, у Донецькій області, населення якої майже на 2/3 складається з етнічних українців, 2004 року освітні заклади з українською мовою навчання становили лише п'яту частину від усіх інших, де навчання здійснювалося російською мовою, не кажучи вже про право на рідномовну освіту етнічних меншин. Тож деструктивна політика неформальних інститутів і їх антиукраїнськи налаштованих суб'єктів політики призвела до анексії Автономної Республіки Крим і російської війни на сході України. Деструктивний (лат. *destructivus* – неплідний), який найчастіше призводить до ускладнень роботи інститутів мовної політики, виникнення мовно-політичної кризи, яка супроводжується мовно-політичними проблемами, руйнуванням моделі мовної політики, конфліктами, сепаратизмом, який, на слушну думку І. Лопушинського, створюючи загрозу державному суверенітету, підриває територіальну цілісність, порушує принципи геополітичної безпеки держави, знижує її міжнародний престиж тощо (Lopushynskyi, 2016). Деструктивний підхід до аналізу моделі мовної політики дає змогу зняти маску лицемірства з окремих суб'єктів політики, висвітлити їхню символічну поведінку, реальні та маніпулятивні дії.

Тож основою деструктивного підходу щодо осмислення концепту «модель мовної політики» є авторитарно-тоталітарні інститути, які формуються на конфронтаційно-опозиційному мисленні «свій/чужий», що породжує мовно-політичні протистояння та різного роду конфлікти. Свідченням такого розуміння діяльності авторитарно-тоталітарних інститутів є політична мережа моделі мовної політики Росії в Україні, діяльність якої спрямовано на гальмування повноцінного функціонування та поширення української мови в усіх сферах, галузях і регіонах суспільно-політичного життя держави. Авторитарно-тоталітарні інститути формуються на підставі асиміляції мов національних меншин російською культурою, яку успадкувала від СРСР сучасна Росія, яка тими самими методами продовжує русифікувати мову й культуру українців та інших народів пострадянського простору на сучасному етапі їх державотворення. На цій інституційній основі будується в Україні проросійська мережа моделі мовної політики, суб'єкти політики якої спираються у своїх діях на «захист» російськомовних громадян, російську мову та власні інтереси, побудовані на імперській культурі, яка народилася від зіткнення та взаємодії старих культур.

Проблема розбудови моделі мовної політики на основі національних інститутів і цінностей свідчить, що деструктивним досвідом в українській історії є тривала бездержавність українського народу, втрата довіри до державних,

політичних та інших інститутів, заборона окупаційних адміністрацій використовувати й розвивати рідну мову та культуру українців на їхній землі. Усе це спричинило русифікацію, полонізацію, румунізацію та мадяризацію мовної політики. Деструктивним є також і те, що Росія наразі докладає чимало зусиль, аби остаточно зросійшити український народ, знищити Українську незалежну державу, українську мову і культуру та переписати українську історію. За часів радянської доби комуністичні інститути влади, як зазначає вітчизняна письменниця О. Забужко в праці «Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період», російщили неросійські народи, зокрема український, шляхом «злиття націй». Під поняттям «злиття» влада розуміла ліквідацію державних кордонів, що для українського народу обернулося асиміляцією (Zabuzhko, 1993), а на сучасному етапі – окупацією АРК та частини Донбасу. Наслідком російщення є злиття одного народу з іншим шляхом засвоєння його мови, звичаїв, традицій, а також втрати власної мови, культури та національної самобутності, що є деструктивним досвідом для побудови моделі мовної політики на конструктивній основі. Водночас формуванню російської політичної мережі моделі мовної політики України сприяють деякі українські політики та науковці своєю байдужістю щодо проблеми поширення комунікацій українською мовою на півдні та сході країни, зважаючи на те, що демократичне суспільство не може існувати поза комунікацією, а мова неможлива поза суспільством і політикумом.

Відтак, завдяки деструктивному підходові, виявлено, чому жителі південного і східного регіонів України радше за все послуговуються російською мовою та захищають відмінні від мешканців західного та центрального регіонів мовні, культурні інтереси й ідеологічні цінності. Ці відмінності у мовних і культурних регіональних пріоритетах, на думку Ю. Чередник, зумовлено низкою історичних, соціально-психологічних, політичних та інших чинників (Cherednyk, 2011). Проте, як уже зазначалося, актуальність вивчення історії формування політичних мереж моделі мовної політики викликана деструктивною поведінкою проросійськи, проугорськи, прорумунськи – антиукраїнськи налаштованих політиків у сучасній Україні, російських істориків і науковців, які намагаються довести, що українців як окремої нації не існує, як й української мови, культури та української держави. З огляду на цю логіку, український народ отримав у спадок одразу декілька моделей мовної політики, на чому продовжують спекулювати суб'єкти політики колишніх метрополій та їх державних інституцій, які наразі намагаються поглибити розкол Української держави за мовно-політичною

та регіональною ознаками, а також розділити її територію між колишніми метрополіями.

Підґрунтям комунікативного напрямку, який сформувався на межі 60–70-х років ХХ ст., є дискурсивний інституціоналізм, завдяки якому досліджено модель мовної політики, політичні мережі якої базуються на формальних і неформальних інституціях, що регулюють діяльність суб'єктів політики в мовно-політичній сфері; функціонування політичних установ, організацій, об'єднань, якими керують суб'єкти політики, взаємодія яких проявляється в індивідуальних чи колективних діях, процедурі ухвалення рішень тощо. Основи дискурсивного інституціоналізму були закладені представниками кембриджської та оксфордської шкіл у 1950-х рр., які характеризували такі дискурси, як: комунікативний, семіотичний, когнітивно-дискурсивний, дискурсивно-діалогічний, інтегративний тощо. Дискурс досягається в процесі комунікативної взаємодії між лідерами однієї або різних політичних інституцій, між ними та певними спільнотами. Дискурс як форма комунікації є засобом навчання та виховання, оскільки залучає осіб до дискусії, у межах якої відбувається розуміння інших, прийняття чи неприйняття їхніх позицій. У 80-х рр. нідерландський вчений Т. Дейк акцентував на техніці аналізу політичного дискурсу. Ця методологія допомогла оцінити виступи політиків у залі засідання Верховної Ради, промови та рішення суддів на спеціальних слуханнях, а також вербальну й символічну поведінку депутатів, держслужбовців регіональних і місцевих рад та їх ставлення до здійснення мовної політики й розбудови моделі на українізаційній національній основі. Ці виступи нерідко присвячувалися обговоренню таких мовно-політичних проблем, як: *підвищення статусу* російської мови чи поширення комунікацій українською мовою у зросійщених регіонах країни; *конструктивна чи деструктивна* мовна політика, її здійснення національно-демократичними інституціями та проросійськи налаштованими політиками, які захищають в Україні російську мову й ідеологію «русского міра».

Комунікативні (дискурсивні) засади моделі ґрунтуються на «Теорії комунікативної дії» (1981 р.) німецького мислителя Ю. Габермаса, яка була розроблена під впливом робіт К. Маркса, М. Вебера, К. Аппеля, Т. Адорно тощо. На думку Ю. Габермаса, комунікативна дія пов'язана з щонайменше двома здатними до взаємодії суб'єктами, що з тієї чи іншої причини вступають у взаємостосунки, якими є накази, зізнання, констатації, діалог і дискурс – найменш залучені до вітчизняної мовно-політичної науки. Утім в останні два десятиліття, зокрема на сучасному етапі здійснення мовної політики формальними та неформальними інститутами, які є основою

діяльності політичних мереж моделі, ми переважно спостерігаємо за дискусією, яка відбувається між політиками, політтехнологами, політичними експертами, журналістами, політологами, соціологами, філологами, суб'єктами влади й опозиції. У цьому сенсі громадські й політичні дискусії, на думку О. Третяка, «мають різну мету та зміст, але загалом вони є субстанцією демократії як сукупності позицій і вільно висловлених точок бачення» (Tretiak, 2013). Тож основою дискурсивного інституціоналізму є поняття «дискурс», який Ван Дейк пропонує розглядати в широкому й вузькому значеннях. У широкому значенні дискурс – це комунікативна дія, що відбувається в певний час та з окресленою кількістю співрозмовників. У такому разі комунікативна природа мови має питально-відповідальну структуру з глибоким історичним корінням. У вузькому значенні дискурс – це вербальний і письмовий продукт комунікативної дії, яку спрямовано на досягнення порозуміння між суб'єктами політичної мережі моделі мовної політики та на міжмережевому рівні в ситуації взаємодії. На думку вітчизняної дослідниці Л. Нагорної, дискурс – «не лише словесна, а й матеріальна діяльність семіотичного типу. Утім, політичний дискурс, який має виконувати інформативну, орієнтаційну, мобілізаційну, консолідаційну та ідентифікаційну функції, – це не лише мовленнєва діяльність, а й політична поведінка» (Nahorna, 2005).

Складовою дискурсивного інституціоналізму є дискурсивний конструктивізм. Конструктивна модель мовної політики залежить від того, якими є цілі й пріоритети суб'єктів її політичних мереж та інших складових, самодостатність суспільства, його мовно-політичний, духовний, культурний, інформаційно-комунікаційний розвиток тощо. Таким чином, модель мовної політики є сукупністю ідеологічних принципів і практичних заходів стосовно розв'язання мовно-політичних проблем у суспільстві та державі загалом. Зазначений підхід щодо осмислення моделі мовної політики базується на демократичній ідеології, яка виявляє повагу до функціонування та розвитку не лише державної мови, а й мов національних меншин, до яких, на думку науковців, зокрема британського дослідника Білла Баурінга, належать російська мова в Україні, а українська в Росії. Тобто захист і розвиток цих мов повинен бути у державах взаємовигідним і спільним бажанням на рівні державних інститутів влади. З огляду на зазначене, дискурсивний конструктивізм передбачає: *заохочення* вивчення української мови, яка є державною інституцією, послуговування нею на державній службі та під час здійснення службових повноважень; *поширення* комунікацій українською мовою на території України, а

особливо на її Півдні та Сході; *освіченість* населення, яке має бути політично грамотним, а також брати активну участь в обговоренні законопроектів і державних програм; *захист* інформаційно-комунікаційного простору України від внутрішніх і зовнішніх атак антиукраїнськи налаштованих політиків, які цілеспрямовано чинять в Україні спротив зміцненню українськості та повноформатному удержавленню української мови усіма можливими засобами на рівні держави. «Антиукраїнська діяльність» – *деструктивна діяльність* неформальних інституцій, окремих індивідів, політиків, державних службовців, влади, яка спрямована проти українського народу, його історії, культури, української мови, героїв, звичаїв і традицій; *небезпечна діяльність* проросійськи налаштованих політиків, їх політичних інституцій, лідерів і членів громадських організацій, рухів, що спрямована проти української незалежності й соборності; *нетерпимість* до всього українського, яка виявляється в розпалюванні ворожнечі між різними політичними інституціями, мовна політика яких, як зазначають Н. Гавдида та Л. Назаревич, є «деструктивною, якщо вона зосереджується на нівелюванні національних особливостей». Такою деструктивною, жорсткою та цілеспрямованою є мовна політика Російської імперії, скерована на послідовне нищення українського комунікативного простору, що є лінгвоцидом українського народу, який дотепер відчуває її згубний вплив (Havdyda, & Nazarevych, 2014).

Складовою дискурсивного конструктивного інституціоналізму є «комунікативна дія», що ґрунтується на дуалістичному поділі двох сфер людського існування: сфери праці (взаємодія людей з природою) та сфери «інтеракції» (сфера міжлюдської взаємодії)» (Denysenko, 2013). Початок дискусії щодо зазначеного пов'язано з іменем американського філософа Джона Дьюї, ідеї якого розробляв у своїх працях німецький філософ Ю. Габермас. Його теорія «деліберативної політики» базується на основі комунікації, завдяки якій модель мовної політики формується на засадах деліберативності (обговорення), яку варто вважати ядром взаємодії між владою та народом і суб'єктами політичних мереж. Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку демократії «практично в усіх розвинених країнах створено умови для онлайн обговорень проектів державних рішень. Водночас зростає увага до теорії «деліберативної демократії», яка побудована на обговоренні мовно-політичних проблем і їх розв'язанні за умови, якщо до цього прагнуть обидві сторони, що конфліктують. На думку Ю. Габермаса, лише ті норми мають право бути вагомими, які схвалені усіма учасниками дискурсу, у межах якого можна отримати

відповідь на запитання про те, як створюються умови для вільного та неупередженого дискурсу, який спрямовано на досягнення консенсусу, та що саме заважає взаємодії. Тобто деліберативна демократія забезпечує ефективне регулювання відносин між членами суспільства, захист й узгодження суспільних, групових та індивідуальних інтересів (Kresina, & Horbatenko, 2008). Так, американський філософ, соціолог, автор теорії «дзеркального Я» – Кулі Чарльз Хортон, а також Р. Дентон та Г. Вудвард політичні комунікації пропонують будувати на підставі розумних взаємовідносин і взаємодій між індивідами, групами, а також суб'єктами певної політичної мережі або на міжмережевому рівні. Починаючи з середини 1990-х років, формування політичних мереж моделі мовної політики на комунікативній основі «гальмувала довготривала невизначеність курсу розвитку України, тупцювання на місці, авторитарні підходи щодо управління державою та нерозуміння поняття «політична комунікація» тощо. Підґрунтям політичної комунікації, здійсненої завдяки друкованим, електронним ЗМІ та спеціально створеним політичним ситуаціям або подіям (вибори, референдуми), є процес передавання політичної інформації, який структурує політичну діяльність, надає їй нового значення, формує громадську думку та політичну соціалізацію громадян з урахуванням їхніх потреб та інтересів. Політичні комунікації варто розуміти як: *взаємодію* між суб'єктами однієї політичної мережі або на міжмережевому рівні моделі мовної політики, що здійснюють обмін інформацією та досвідом у сенсі мовно-політичної діяльності; *спільність, однаковість, об'єднання* людей, згуртованих умовами життя, метою та інтересами; *специфічний вид політичних відносин*, завдяки яким суб'єкти політики передають інформацію та поширюють суспільні ідеї. Політичні комунікації базуються на політичній культурі та панівній ідеології, існують як політичний діалог та політичний дискурс суб'єктів мовної політики, їхніх промов, парламентських слухань, урядових виступів, обговорень на теми здійснення мовної політики, яка в Україні має свої особливості, одномовності, багатомовності, та, на думку М. Бойченко, О. Яковлевої та В. Лях, представляє нову культурно-інституційну стратегію, що реагує на глобальний виклик для національної ідентичності (Boichenko, Yakovleva, & Liakh, 2018).

Отже, зазначений методологічний інструментарій має підґрунтям інституціональну методологію та її напрями: історичний, дискурсивний, конструктивістський, мережевий тощо. Акцентуючи на такому виборі методологічного інструментарію, маємо можливість дослідити модель мовної політики на окремих історичних

етапах формування української державності, української мови, здійснення мовної політики та формування її моделі. З цими етапами тісно пов'язана дискурсивна мовна політика, що прямо чи опосередковано впливає на формування та побудову моделі, на підставі функціонування політичних мереж якої діють формальні та неформальні інституції, які регулюють мовну політику в державі та спрямовують її вектор розвитку. На підставі функціонування деструктивних формальних і неформальних інститутів не міг ефективно вибудовуватися конструктивний діалог між старими інститутами влади (комуністи та інші проросійськи, проугорськи, прорумунськи налаштовані політики), об'єднаними в одну політичну мережу, та новими (національно-демократичними та іншими проукраїнськи налаштованими політичними силами) інститутами, об'єднаними в іншу мовно-політичну мережу.

Наукова новизна

Наукова новизна полягає в дослідженні інституційних основ моделі мовної політики, що ґрунтуються на таких основних його напрямках, як: історичний, дискурсивний, соціальний, конструктивістський, мережевий тощо. З огляду на історичний, дискурсивний, соціальний та інші інституціоналізми, окреслено етапи розвитку, гальмування конструктивного функціонування та поширення української мови як головної державної інституції, яка є індикатором та

основою розбудови моделі мовної політики. Завдяки дискурсивному та мережевому інституціоналізму досліджено конструктивну й деструктивну взаємодію суб'єктів політики на мережевому та міжмережевому рівнях. Посилаючись на соціальний інституціоналізм, проаналізовано взаємодію формальних і неформальних інститутів на рівні влади з різними спільнотами.

Висновки

Досліджено модель мовної політики на підставі діяльності формальних і неформальних, конструктивних і деструктивних інституцій та їхніх напрямів. З огляду на те, що проблеми та конфлікти переважно виникають у державах на мовно-політичному ґрунті, обрана тема дослідження є актуальною, позаяк вона стосується не лише тих держав, які проголосили незалежність, а й тих демократичних розвинених країн, де мовно-політичні проблеми взагалі не повинні виникати. Утім, як бачимо, мовна політика, мова й культура є підґрунтям моделі мовної політики, яку здійснюють формальні та неформальні інститути, державного будівництва загалом, і тісно пов'язані з незалежністю та соборністю держави, яка розбудовується. Від цього залежить єдність суспільства, його розуміння та злагода на міжполітичному й міждержавному рівнях.

REFERENCES

- Bashtannyk, O. (2019). Instytutsionalizm ratsionalnogo vyboru: teoretyko-metodolohichni osnovy ta ukrainska politychna nauka [Institutionalism of rational choice: theoretical and methodological bases and Ukrainian political science]. *Hrani, Faces*, 11(22), 37-46. doi: <https://doi.org/10.15421/171996> [in Ukrainian].
- Bashtannyk, O. (2017). Novyi instytutsionalizm u polityko-instytutsiinii paradyhmi: konkretyzatsiia zmistu poniattia ta parametriv doslidnytskoi stratehii [New institutionalism in the political-institutional paradigm: concretization of the content of the concept and parameters of the research strategy]. *Politykus, Politicus*, 2, 11-14. doi: <https://doi.org/10.15421/171996> [in Ukrainian].
- Boichenko, M., Yakovleva, O., & Liakh, V. (2018). Tsyvilizatsiini ta instytutsiini aspekty natsionalnoi samoidentyfikatsii v Ukraini: filozofsko-antropolohichni pidkhid [Civilizational and institutional aspects of national self-identification in Ukraine: philosophical and anthropological approach]. *Antropolohichni vymiry filozofskykh doslidzhen, Anthropological dimensions of philosophical research*, 14, 13. doi: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i14.150555> [in Ukrainian].
- Bratski, A. (2012). *Ukrainske movne pytannia chy pytannia ukrainskoi movy - sotsio-psykhokulturnyi aspekt [Ukrainian language issue or Ukrainian language issue - socio-psychocultural aspect]*. (Vol. 8). Kyiv: Tsentr ukrainoznav. Kyiv. nats. un-tu im. T. Shevchenka [in Ukrainian].
- Bunetsky, L. (2009). Politychnyi tranzyt Ukrainy: instytutsiinyi aspekt [Political transit of Ukraine: institutional aspect]. *Trybuna, Tribune*, 3-4, 25-28 [in Ukrainian].
- Cherednyk, Yu. (2011). Modernizatsiia derzhavnoi movnoi polityky v Ukraini: teoretyko-metodolohichni aspekt [Modernization of the state language policy in Ukraine: theoretical and methodological aspect]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Dnipropetrovsk [in Ukrainian].
- Denysenko, V. (2013). Politychna interaktsiia v konteksti komunikativnoi ratsionalnosti [Political interaction in the context of communicative rationality]. *Visnyk Lvivskoho universytetu, Bulletin of Lviv University*, 3, 63-76. doi: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2013.1\(17\).33659](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2013.1(17).33659) [in Ukrainian].
- Havdyda, N., & Nazarevych, L. (2014). Lihvotsyd yak forma movnoi polityky [Linguicide as a form of language policy]. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnogo pedahohichnogo universytetu, Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University*, 11(24), 77-80. doi: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.1.10994> [in Ukrainian].

- Horiachuk, V., & Zhylenko-Palamarchuk, I. (2015). Istorychni vytoky ta etapy formuvannya instytutsionalizmu [Historical origins and stages of formation of institutionalism]. *Ekonomichni innovatsii, Economic innovations*, 60(1), 91-98. doi: [https://doi.org/10.33987/vsed.4\(68\).2018.20-29](https://doi.org/10.33987/vsed.4(68).2018.20-29) [in Ukrainian].
- Kaminska, N. (2019). Peredumovy ta naslidky novelizatsii movnoho zakonodavstva Ukrainy: poshtovkh do zminy svidomosti i zhyttiediialnosti chy novi zavdannia dla vlady? [Preconditions and consequences of the amendment of the language legislation of Ukraine: a push to change consciousness and life or new tasks for the government?]. *Ukrainska mova v yurysprudentsii: stan, problemy, perspektyvy, Ukrainian language in jurisprudence: state, problems, prospects*: Proceedings of the 15th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (pp. 92-96). Kyiv [in Ukrainian].
- Korol, S. (2015). Yevropeizatsiia ta neoinstytutsionalizm: naukovo-teoretychnyi aspekt [Europeanization and neo-institutionalism: scientific-theoretical aspect]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina, Bulletin of V.N. Karazin Kharkiv National University*, 28, 37-41. doi: [https://doi.org/10.31521/modecon.V.18\(2019\)-11](https://doi.org/10.31521/modecon.V.18(2019)-11) [in Ukrainian].
- Kresina, I., & Horbatenko, V. (2008). Osnovni napriamy pravovoho rehuliuвання movnoi polityky [The main directions of legal regulation of language policy]. *Movna sytuatsiia v Ukraini: mizh konfliktom i konsensusom, Language situation in Ukraine: between conflict and consensus*. Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Lopushynskyi, I. (2016). Movno-politychnyi separatyzm yak linhvo-politychne yavyshe [Linguistic-political separatism as a linguistic-political phenomenon]. *Ukrainska mova v yurysprudentsii: stan, problem, Ukrainian language in jurisprudence: state, problems*: Proceedings of the 12th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. (Vols. 1-2), (pp. 31-34). Kyiv: NAVS. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3233436> [in Ukrainian].
- Nahorna, L. (2005). *Politychna mova i movna polityka: diapazon mozhyvostei politychnoi linhvistyky [Political language and language policy: the range of possibilities of political linguistics]*. Kyiv: Svitohliad [in Ukrainian].
- Popazohlo, V. (2018). Destruktyvni neformalni politychni instytuty: formy proiavu ta mekhanizmy protydyi [Destructive informal political institutes: forms of manifestation and mechanisms of counteraction: dissertation]. *Politychni instytuty ta protsesy, Political institutions and processes*, 1, 85-90. doi: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.1.14> [in Ukrainian].
- Tarasova, I. (2015). Instytutsionalizm v metodolohii naukovoho dyskursu [Institutionalism in the methodology of scientific discourse]. *Aktualni problemy ekonomiky, Actual problems of econom*, 2(164), 73-78. doi: <https://doi.org/10.17223/19986645/63/10> [in Ukrainian].
- Tretiak, O. (2013). Ratsionalizatsiia publichnoi sfery polityky: realnyi proekt chy futorolohichni kontsept? [Rationalization of the public sphere of politics: a real project or a futurological concept?]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu, Bulletin of Dnipropetrovsk University*, 23(4), vol. 21, 85-90. doi: <https://doi.org/10.15421/341916> [in Ukrainian].
- Zabuzhko, O. (1993). *Filosofiiia ukrainskoi idei ta yevropeyskyi kontekst: frankivskyi period [Philosophy of the Ukrainian idea and European context: Frankivsk period]*. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Баштанник О. Інституціоналізм раціонального вибору: теоретико-методологічні основи та українська політична наука. *Грані*. 2019. № 11. Т. 22. С. 37–46. doi: <https://doi.org/10.15421/171996>.
- Баштанник О. Новий інституціоналізм у політико-інституційній парадигмі: конкретизація змісту поняття та параметрів дослідницької стратегії. *Політикус*. 2017. Вип. 2. С. 11–14. doi: <https://doi.org/10.15421/171996>.
- Бойченко М., Яковлева О., Лях В. Цивілізаційні та інституційні аспекти національної самоідентифікації в Україні: філософсько-антропологічний підхід. *Антропологічні виміри філософських досліджень*. 2018. Вип. 14. С. 13. doi: <https://doi.org/10.15802/ampr.v0i14.150555>.
- Брацкі А. Українське мовне питання чи питання української мови – соціо-психокультурний аспект. Київ: Центр українознав. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2012. Вип. 8. С. 86–89.
- Бунецький Л. Політичний транзит України: інституційний аспект. *Трибуна*. 2009. № 3–4. С. 25–28.
- Чередник Ю. Модернізація державної мовної політики в Україні: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Дніпропетровськ, 2011. 23 с.
- Денисенко В. Політична інтеракція в контексті комунікативної раціональності. *Вісник Львівського університету*. 2013. Вип. 3. С. 63–76. (Серія «Філософсько-політологічні студії»). doi: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2013.1\(17\).33659](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2013.1(17).33659).
- Гавдида Н., Назаревич Л. Лінгвоцид як форма мовної політики. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. 2014. Вип. II (24). С. 77–80. (Серія: «Мовознавство»). doi: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.1.10994>.
- Горячук В., Жиленко-Паламарчук І. Історичні витоки та етапи формування інституціоналізму. *Економічні інновації*. 2015. Вип. 60 (1). С. 91–98. doi: [https://doi.org/10.33987/vsed.4\(68\).2018.20-29](https://doi.org/10.33987/vsed.4(68).2018.20-29).
- Камінська Н. Передумови та наслідки новелізації мовного законодавства України. поштовх до зміни свідомості і життєдіяльності чи нові завдання для влади? *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи*: матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. Ч. 1. С. 92–96.
- Король С. Європеїзація та неоінституціоналізм: науково-теоретичний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2015. Вип. 28. С. 37–41. (Серія «Питання політології»). doi: [https://doi.org/10.31521/modecon.V18\(2019\)-11](https://doi.org/10.31521/modecon.V18(2019)-11).
- Кресіна І., Горбатенко В. Основні напрямки правового регулювання мовної політики. *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. С. 335–343.

- Лопушинський І. Мовно-політичний сепаратизм як лінгво-політичне явище. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми* : матеріали XII Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ : НАВС, 2016. Ч. 1–2. С. 31–34. doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3233436>.
- Нагорна Л. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ : Світогляд, 2005. 273 с.
- Попазогло В. Деструктивні неформальні політичні інститути: форми прояву та механізми протидії. *Політичні інститути та процеси*. 2018. № 1. С. 85–90. doi: <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2018.1.14>.
- Тарасова І. Інституціоналізм в методології наукового дискурсу. *Актуальні проблеми економіки*. 2015. № 2 (164). С. 73–78. doi: <https://doi.org/10.17223/19986645/63/10>.
- Третяк О. Раціоналізація публічної сфери політики: реальний проект чи футурологічний концепт? *Вісник Дніпропетровського університету*, 2013. Т. 21. Вип. 23 (4). С. 85–90. doi: <https://doi.org/10.15421/341916>.
- Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ : Основи, 1993. 123 с.

Стаття надійшла до редколегії 19.08.2020

Savoiska S. – Doctoral Student of the Department of Theory and History of Political Science of the Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5728-0686>

Institutional Directions of Research of the Language Policy Model

The purpose of the article – is to explore the basics of the model of language policy, which is based on language policy and the Ukrainian language which is a state institution and its indicator, based on such institutional areas as historical, discursive, constructivist, network, social and others. The methodological basis of the article are such institutional areas as: historical institutionalism, which analyzes the constructive and destructive problems of forming a model of language policy at certain stages of Ukrainian statehood; institutional constructivism (French construct, Latin constructio-construction), due to which the subjects of politics, which are the state, government, parliament, deputies, factions, political parties, etc. Institutions that regulate and direct language policy through formal and informal constructive institutions that operate on the basis of a political network of language policy models, which in each state has its own structure and history of formation; discursive institutionalism, through which the subjects of policy institutions of the language policy model interact in order to draw attention to the language – political problem and solve it (Bratski, 2012); network institutionalism, through which political networks are analyzed as structural institutions based on formal and informal, constructive and destructive institutions that shape and regulate language policy and solve language – political problems at the level of political communication. Scientific novelty. For the first time, the basics of the language policy model are studied on the basis of the activities of formal and informal institutions, which constructively or destructively influence the formation or inhibition of the development of the language policy model. It should be noted that formal and informal inhibitions change depending on what ideology and political regime prevail at the state level, as they in one way or another influence the formation, renewal, change, development and inhibition of language policy model. Conclusions. The institutional approach to the study of the language policy model is: a conscious understanding of the activities of legislative, executive, judicial, formal and informal institutions of the state aimed at regulating and solving language and political problems and building a model on this basis; analysis of the implementation of language policy at the formal and informal levels, which provides communicative links in all spheres and areas of socio-political life of the state; comprehension of the institutional basis of the model, which in Ukraine is the Ukrainian language as a state institution that provides communicative relations and connections in educational, political, cultural, scientific, etc. levels.

Keywords: institutional directions; traditional and new; institutionalism; language policy; Ukrainian language as a state institution; language policy model; historical, constructivist, discursive, network, social institutionalism; constructive and destructive, formal and informal institutions.